

ENTOMOLOGISCHE BERICHTEN

MAANDBLAD UITGEGEVEN DOOR

DE NEDERLANDSE ENTOMOLOGISCHE VERENIGING

Officiële afkorting (World List): Ent. Ber., Amst.

Deel 37

1 december 1977

No. 12

Adres van de Redactie:

B. J. LEMPKE, Plantage Middenlaan 64, 1018 DH Amsterdam — Nederland

INHOUD: K. VEGTER, Bijen in Drenthe vóór en na 1970. 1. *Andrena* en *Nomada*. (Hymenoptera, Apidae) (p. 177). — R. DE JONG, Om het behoud van de Spaanse vlinderrijkdom (p. 182). — H. H. EVENHUIS and F. BARBOTIN, Studies on Cynipidae Alloxystinae 6. *Phaenoglyphis villosa* (Hartig) and *Alloxysta arcuata* (Kieffer) (p. 184). — Literatuur (p. 183, 191: B. J. LEMPKE; p. 191: J. P. DUFFELS, W. N. ELLIS). — Korte mededelingen (p. 181, 190: Nieuwe aanwinsten voor de bibliotheek; p. 181: Ter overname).

Bijen in Drenthe vóór en na 1970. 1. *Andrena* en *Nomada*. (Hymenoptera, Apidae)

door

K. VEGTER

ABSTRACT. — The species of the genera *Andrena* and *Nomada*, captured by the author during the last 20 years in the Dutch province of Drenthe, are mentioned and arranged according to their frequency with special attention to some vanishing or diminishing ones, which are marked by a ! before the name of the species.

Na twintig jaar verzamelen in Emmen en omgeving wil ik trachten een overzicht te geven van de soorten wilde bijen, die ik hier in deze periode heb aangetroffen. Het leek mij nuttig daarbij speciaal aandacht te schenken aan een aantal soorten, die ik vóór 1970 wel gevangen heb, maar die de laatste jaren schijnen te ontbreken. Daar ik na mijn pensionering in 1970 een aanzienlijk groter deel van mijn aandacht en tijd aan de jacht kon besteden, zou bij een gelijkblijvende talrijkheid van de dieren over de periode 1957-1977 te verwachten zijn, dat ik van de minder algemene soorten (van de algemene soorten kan ik dat moeilijk nagaan) naar ruwe schatting na 1970 toch wel driemaal zoveel gevangen zou moeten hebben als in de jaren daarvóór. Deze verwachting wordt niet bewaarheid, integendeel: tal van soorten (in onderstaande opsomming met een ! voor de soortnaam aangegeven) heb ik na 1970 zelfs minder gevangen dan daarvoor, een duidelijke aanwijzing voor hun sterke teruggang, die moeilijk aan iets anders geweten kan worden dan aan de nog steeds voortschrijdende nivellering van het Drentse landschap.

Het gebied waar ik regelmatig vangsten gedaan heb, omvat behalve de gemeente Emmen ook de gemeenten Sleen, Odoorn en Westerbork en de Groningse gemeente Vlagtwedde. Daarbuiten zijn de vangsten min of meer incidenteel. De collega's J. M. Koese in Losser en G. Stobbe in Leeuwarden gaven mij toestemming ook hun vangstresultaten resp. in Twente en Friesland, die door mij gecontroleerd werden, te vermelden, waardoor het soms mogelijk wordt een vergelijking te maken.

Het geslacht *Andrena*.

Zo goed en zo kwaad als dat gaat, heb ik de soorten van dit geslacht, die ik in Drenthe gevonden heb, gerangschikt naar hun afnemende talrijkheid. Van de minst talrijke soorten, die de volgende rij sluiten, heb ik ongeveer 20 exemplaren gevangen; dat betekent dus gemiddeld één per jaar. Hier volgt dan de reeks:

A. haemorrhoea (Frbilabirs (Kirby)), *fuscipes* (Kirby), *nigroaenea* (Kirby), *wilkella* (Kirby), *apicata* Smith, *batava* (Pérez), *carantonica* Pérez (= *jacobi* Perkins), *armata* (Gmelin), ! *subopaca* Nylander, *varians* (Kirby), ! *nigriceps* (Kirby), *cineraria* (Linnaeus), *clarkella* (Kirby), ! *fucata* Smith, ! *praecox* (Scopoli), *lapponica* Zetterstedt, *ovatula* (Kirby), *tibiabis* (Kirby), *saundersella* Perkins, ! *angustior* (Kirby) en ! *denticulata* (Kirby).

Enkele soorten laten zich door hun lokaal beperkte voorkomen moeilijk in deze reeks invoegen. Ik bespreek ze hieronder samen met enkele andere, die een afzonderlijke behandeling verdienen.

A. argentata Smith ken ik uit Drenthe alleen van twee stuifzandgebieden, n.l. het Mantingeren en het Orvelterzand. Ook een exemplaar, dat ik eerder (1971) uit Schöningsdorf, even over onze oostgrens, ten onrechte als *A. nitidiuscula* Schenck, meldde, behoorde tot deze soort. Stobbe kent *argentata* van Terschelling. De vliegtijd is kort en valt vrijwel altijd samen met de maand augustus (in gunstige jaren veertien dagen vroeger), tevens de bloeitijd van *Calluna*. In Mantinge is de soort zeer talrijk en daar vliegt ze samen met de koekoeksbij *Nomada baccata* Smith. Bij zonnig weer flitsen de *Andrena*-mannetjes met zo'n snelheid over het witte za dat ze vrijwel niet te onderscheiden zijn van de *Nomada*-wijfjes, die in een soortgelijke snelle vlucht op zoek zijn naar *argentata*-nesten. In Orvelte heb ik *N. baccata* nooit gezien; daar is *A. argentata* ook veel minder talrijk. De vliegtijd van de *baccata*-mannetjes duurt maar veertien dagen. Er is meermaalen geschreven over een voorjaarsgeneratie van *A. argentata* (zie bijv. Van der Vecht, 1928: 127). Ik kan die voor Drenthe althans wel uitsluiten; als ze hier zou voorkomen, had ze me in Mantinge nauwelijks kunnen ontgaan.

Zeldzaam in Drenthe is *A. coitana* (Kirby): ik vond eind juli, begin augustus tussen 1964 en 1975 enkele keren een ♀ (nooit een ♂), zesmaal op laatbloeiende *Rubus*, tweemaal op *Campanula*. Naar nesten en naar de Koekoeksbij *Nomada obtusifrons* Nylander heb ik tevergeefs uitgezien.

Op twee plaatsen tussen Exloo en Weerdinge heb ik *A. falsifica* Perkins aangetroffen, meest op *Genista anglica* L., *Veronica*, *Taraxacum* en *Potentilla*, twee ♂ ook op *Vaccinium*. Ik vrees dat deze soort aan het verdwijnen is: in de zestiger jaren ving ik nog 16 ♂ en 36 ♀; in 1970 tot 1972 nog 2 ♂ en 6 ♀; daarna niets meer. In plaats en tijd vallen de vangsten van *Nomada flavoguttata* (Kirby) daarmee samen: van 1967 tot 1969 zes ♂ (op *Taraxacum*), in 1971 en 1972 nog telkens één, alles bij Exloo; daarenboven ving ik op twee plaatsen in Emmen nog een ♀ in 1960 en een ♂ in 1972. Daar ik in Emmen nooit iets van *A. falsifica* heb gemerkt, ligt het voor de hand aan te nemen, dat deze laatste twee dieren zich bij de overal verspreid voorkomende *A. subopaca*, die ook als gastheer wordt opgegeven, ontwikkeld hebben. Maar gelet op de nauwe relatie tussen de vindplaatsen van de acht overige *flavoguttata*'s en die van *falsifica* schijnt laatstgenoemde soort als gastheer toch wel sterk de voorkeur te genieten. Van Stobbe zag ik van *A. falsifica* twee ♀, in 1968 gevangen te Bakkeveen en Duurswoude, beide in Friesland.

Helemaal treurig is het gesteld met *A. fulvida* Schenck, waarvan ik in de omgeving van Emmen in 1960 en 1964 nog 1 ♂ en 2 ♀ ving, later (in 1969) nog slechts één ♀ te Uffelte. Van zijn koekoek *Nomada opaca* Alfken heb ik maar éénmaal een exemplaar gevangen, een ♂ op 23.V.1964 in de Emmerdennen. Het is duidelijk, dat het verdwijnen van *fulvida* te wijten is aan de sterke teruggang van de Vuilboom, op zijn beurt weer een gevolg van de ruilverkavelingen.

Andrena intermedia Thomson: In het Noordbargerbos bij Emmen ving ik op 14.VI.1966 op een open, met heide begroeide plek op *Rubus* een ♂, dat volgens prof. J. van der Vecht tot deze soort behoorde. Hij deelde mij mee, dat hij zelf bij Winterswijk ook al eens een ♂ gevangen had (15.VI.1925), maar in de literatuur was *intermedia* tot dusver voor Nederland nog niet vermeld. Ze is jarenlang verward met *A. gelriae* Van der Vecht en wordt in Schmiedeknecht (1930) door de bewerker van de *Andrena*-tabellen (E. Stoeckhert) daarin alleen genoemd als een vermoedelijk synoniem ervan. In de diagnose van *gelriae* in deze tabellen worden in feite de kenmerken van

intermedia opgesomd. Niemelä (1949) heeft duidelijk gemaakt, dat *intermedia* een aparte soort is en in Finland van de drie soorten van de *wilkella*-groep de meest algemene, vóór *wilkella* en de zeer zeldzame *gelriae*. Het is blijkbaar een oostelijke soort, die ook in Griekenland en Turkije voorkomt (Warncke, 1974). Na 1966 ving ik tussen 7.VI en 21.VII nog negenmaal een ♂, meest op *Erica*, éénmaal op *Vaccinium*. Evenals bij *wilkella* het geval is, blijken de wijfjes veel zeldzamer te zijn: ook Niemelä wijst daar al op. Ze vliegen bijna uitsluitend op vlinderbloemigen. Twee van mijn drie exemplaren ving ik op Witte klaver (3.VII.1971 en 5.VII.1972), het derde, helemaal afgevlogen, zat op de grond (Mantinge, Warncke det.). De vliegtijd van *intermedia* schijnt ongeveer te liggen tussen die van de in Drenthe algemene *wilkella* en die van *gelriae*, die ik nog nooit gezien heb. Voor een gedetailleerde vergelijking van de drie soorten zie men Niemelä.

Een andere bezoeker van vlinderbloemigen, *A. labialis* (Kirby), heb ik, met één uitzondering, in Drenthe uitsluitend in of bij de zandafgraving te Emmerschans gevonden, in sommige jaren talrijk, in andere met moeite te vinden. De éne uitzondering betrof een ♀, dat op een open plek aan de rand van het Noordbargerbos op het zand neerplofte en schijnbaar uitgeput bleef zitten: die plaats was hemelsbreed ruim 7 km verwijderd van de kolonie in Emmerschans. Ik heb mij afgevraagd, of dat dier van die kolonie afkomstig kon zijn of dat er ergens in de omgeving nog een andere, niet door mij ontdekte haard van *labialis* zou voorkomen. Koese kent in Losser een leemgroeve, waar *labialis* in sommige jaren buitengewoon talrijk is en ving de soort bovendien in zijn tuin. Zowel in Emmen als in Losser zijn beide specifieke *labialis*-parasieten aanwezig: *Nomada stigma* Fabricius (= *N. cinnabarina* Morawitz) en *Sphecodes rubicundus* Von Hagens. *N. stigma* gaat door voor een zeer zeldzame soort en is nieuw voor de Nederlandse fauna. (De soort, die in de naamlijst van Benno, 1969, als *stigma* aangeduid wordt, moet nu de naam *cinctiventris* Friese dragen en is mij uit Drenthe niet bekend). Ik vond voor het eerst een ♀ op Witte klaver op 19.VI.1970; de beide volgende jaren weer één ♀, en in 1973 drie stuks op één dag bij de *labialis*-nesten. Koese ving in de kleigroeve bij Losser in 1972 zes ♀, in 1973 niet minder dan 8 ♂ (3 en 11 juni) en 24 ♀ (tussen 3 juni en 1 juli) en in 1974 nog eens 1 ♂ (16 juni) en 3 ♀ (23 juni). Ook *Sphecodes rubicundus* was in 1973 in Losser ongewoon talrijk: daarvan ving Koese tussen 27 mei en 23 juni 39 ♂ en 3 ♀. Geen wonder, dat het volgend jaar niet alleen *A. labialis*, maar ook beide parasieten heel wat minder talrijk waren. In Emmen heb ik van *rubicundus* zelden meer dan één ♂ of ♀ per jaar kunnen vangen. De mannetjes vallen erg op, doordat ze in tegenstelling tot de meeste andere *Sphecodes*-soorten in het voorjaar vliegen, de vrouwtjes doordat ze voor een *Sphecodes* erg log en zwaar zijn: als men er één ziet, denkt men aan een buitengewoon groot en traag ♀ van *S. pellucidus* Smith.

Een soort, waarvan ik eveneens vrees, dat ze aan het verdwijnen is, is *Andrena ocreata* Christ (= *russula similis* Smith). In 1967 ving ik daarvan te Exloo op *Genista anglica* nog 4 ♂ en 2 ♀, in 1968 nog één ♀. Daarna heb ik alleen in Sellingeren op *Taraxacum* nog eens een ♀ gevangen.

Twee soorten van *Andrena*, die ik in de omgeving van Emmen bepaald zelden vang, maar waarvan ik uit Twente van Koese meerdere exemplaren zag, zijn *A. humilis* Imhoff, die naar mijn indruk in de omgeving van Hoozevee gewoner is en *A. nitida* (Fourcroy) (= *pubescens* Olivier), waarvan ik alleen bij Valthe en Exloo, op de grens van het zand- en veengebied, een serie op wilg gevangen heb: uitsluitend mannetjes.

Zeldzaam is ook rond Emmen *A. tarsata* Nylander, een noordelijke soort. De 20 exemplaren, die ik ervan gevangen heb, vlogen alle op één na op *Potentilla*; die ene zat op *Rubus*. Na 1973 heb ik ze niet meer waargenomen.

A. vaga Panzer is een soort, die evenals *labialis* en *argentata* lokaal talrijk kan zijn. Bij Echten vond ik een kolonie met een groot aantal nesten; ook Koese kent er zo één bij Losser. Binnen een cirkel met een straal van 15 km om Emmen heb ik van deze soort slechts tweemaal een ♀ gevangen (tegen 13 ♂); bij Mantinge meer; ik vermoed dat zich daar ergens een kolonie bevindt, die ik nog niet heb kunnen lokaliseren. De koekoeksbij van *vaga*, *Nomada lathburiana* (Kirby), heb ik in de omgeving van Emmen wel veel kunnen vangen, maar dan steeds bij nesten van *A. cineraria* (Linnaeus). De bewering van Van der Vecht (1928: 120) dat *lathburiana* in Nederland slechts bij *A. vaga* is gevonden, kan daarom niet staande worden gehouden.

Tenslotte zijn er nog vier *Andrena*-soorten, waarvan ik niet meer dan eenmaal een vertegenwoordiger in Drenthe gevangen heb. Van twee ervan heb ik de indruk dat ik nog juist op tijd ge-

weest ben om een van de laatste exemplaren uit Drenthe in mijn verzameling te krijgen: *A. marginata* (Fabricius) (1 ♀ Erm, 30.IX.1960 op *Succisa*) en *A. labiata* (Fabricius) (1 ♀ Zuidbarge, 17.VI. 1960 op *Rubus*). Hun vliegplanten (*Succisa* resp. *Veronica*) zijn de laatste twintig jaar sterk achteruitgegaan en daarmee hun bestaansvoorwaarden. De beide andere eenlingen zijn *A. carbonaria* (Linnaeus) (1 ♀ Exloo, op *Taraxacum*) en *A. ventralis* Imhoff (1 ♂ Valthe, op *Salix*). De laatste soort ving Koese in Losser in aantal.

Het geslacht *Nomada*.

Als ik tracht, op dezelfde wijze als dat bij *Andrena* gedaan is, de hier gevonden soorten naar hun talrijkheid te rangschikken (een ! betekent weer: sedert 1970 sterk achteruitgegaan) krijgen we de reeks:

rufipes Fabricius, *alboguttata* Herrich-Schäffer, *sheppardana* (Kirby), *flava* Panzer, *bifida* Thomson, *marshamella* (Kirby), *fulvicornis* Fabricius, *baccata* Smith, *hillana* (Kirby), *leucophthalma* (Kirby), *lathburiana* (Kirby), *panzeri* Lepeletier, ! *signata* Jurine, *goodeniana* (Kirby), ! *glabella* Thomson, *flavopicta* (Kirby), ! *fuscicornis* Nylander, ! *flavoguttata* (Kirby), ! *fabriciana* (Linnaeus), *stigma* (Fabricius), ! *obscura* Zetterstedt, *ferruginata* (Linnaeus), ! *opaca* Alfken, *similis* Morawitz, *fucata* Panzer.

Verschillende van deze soorten zijn al bij de bespreking van de betrokken *Andrena*-gastheren ter sprake gekomen. Hier nog enkele opmerkingen:

N. sheppardana: mijn al eerder uitgesproken overtuiging (Vegter, 1971: 229), dat deze soort hier gebonden is aan *Halictus sexstrigatus* Schenck, is sedertdien vele malen bevestigd.

N. flavopicta gaat in Emmerschans regelmatig samen met *Melitta leporina* (Panzer) en ik twijfel niet of ze ontwikkelt zich daar bij deze soort. Maar in Mantinge, waar *leporina* ontbreekt, vond ik *flavopicta* samen met *Dasypoda hirtipes* (Fabricius); bij de nesten van *A. argentata*, die ook als gastheer genoemd wordt en bij Mantinge talrijk voorkomt, heb ik *flavopicta* nooit aangetroffen, terwijl *Andrena nigriceps* (een andere veronderstelde gastheer) in Mantinge ontbreekt. Ook bij Erm (noch *leporina* noch *argentata*, maar wel *nigriceps* aanwezig) vond ik *flavopicta* samen met *Dasypoda hirtipes*. De reeds in 1919 door Blüthgen geuite veronderstelling, dat deze soort als gastheer van *flavopicta* kan dienen, lijkt mij plausibel.

N. fabriciana. Algemeen wordt als gastheer van deze soort *A. bicolor* Fabricius genoemd; waar *bicolor* voorkomt schijnt ze evenals deze ook in twee generaties op te treden. Daar *bicolor* in Drenthe ontbreekt, komt alleen *A. angustior* hier als waard in aanmerking; evenals deze laatste heeft *fabriciana* hier slechts één generatie. De vliegtijd van *angustior* loopt hier van 16 mei tot 24 juni (met enkele sporadische waarnemingen in de eerste helft van juli), die van *fabriciana* van 17 mei tot 13 juni.

Van *N. similis* heb ik maar eenmaal (op 30.VI.1976) een exemplaar gevonden, nl. een ♀ te Erm op een plaats, waar elk jaar zowel de gastheer *Panurgus banksianus* (Kirby) als (enkele weken later) *Panurgus calcaratus* (Scopoli) te vinden is. Ofschoon ik deze plaats vrij geregeld bezoek, heb ik daar slechts in twee jaren, 1969 en 1976, *N. fuscicornis* Nylander kunnen vinden (resp. 3.VII en 5.VIII). Zonder twijfel is ze ook de tussenliggende jaren aanwezig geweest, evengoed als *N. similis* vóór 1976. Wel een waarschuwing om voorzichtig te zijn met een uitspraak, dat een bepaalde soort ergens zou ontbreken!

N. fucata. De vangst van een ♀ van deze soort (Emmerschans, 30. VIII.1974) plaatst mij voor een raadsel. Als enige gastheer wordt nl. *A. flavipes* Panzer opgegeven. Nu heeft zich onder de vele duizenden bijen, die ik in de loop der jaren in Drenthe gevangen heb, nooit een *flavipes* bevonden en ondanks de waarschuwing in de vorige alinea zou ik het voorkomen van deze soort in deze omgeving dan ook beslist willen uitsluiten. De enige verklaring, die ik kan vinden, is deze: ik heb zelden gevangen in het veengebied ten oosten van Emmen en zeer zelden over de oostgrens. Het zou kunnen zijn, dat *flavipes* in het Eemsdal voorkomt en vandaar uitstraalt naar het westen. Emmerschans ligt juist op de rand van dat veengebied.

LITERATUUR

- Benno, P., 1969. De Nederlandse Bijen. — *Wet. Meded. K. Ned. natuurh. Veren.* 18 (2e druk): 1—32.
- Niemelä, P., 1949. Mitteilungen über die Apiden Finnlands. 3. Die Untergattung *Taeniandrena* Hed. — *Ann. ent. fenn.* 15: 101—120.
- Schmiedeknecht, O., 1930. *Die Hymenopteren Nord- und Mitteleuropas*, 2. Aufl.: I—X, 1—1062. G. Fischer, Jena.
- Stoeckhert, F. K., 1954. *Fauna Apoideorum Germaniae*: 1—87, Bayer. Ak. d. Wiss., München.
- Vecht, J. van der, 1928. *Andrena*. — *Fauna Ned.* 4: 1—144. Sijthoff, Leiden.
- Vegter, K., 1971. Aculeaten in Drenthe. — *Ent. Ber., Amst.* 31: 227—231.
- Warncke, K., 1974. Die Sandbienen der Türkei. 1. Teil. — *Mitt. Münch. ent. Ges.* 64: 81—116.

Sophielaan 11, 7822 JH Emmen — the Netherlands

 NIEUWE AANWINSTEN VOOR DE BIBLIOTHEEK

- APPLETON, D. M., R. Dickson & G. R. Else, 1973, The insects of Oxenbourne Down; a provisional survey.
- APPLETON, D., R. Dickson & G. Else, 1975, The insects of the Forest of Bere.
- APPLETON, D., R. Dickson & G. Else, 1975, The insects of Curbridge; a provisional survey.
- BAUDYŠ, E., 1954, Die Gallen aus dem Gebiete Schlesiens und den anliegenden Teilen Mährens (Tsjechisch).
- BELCOUR, J. C., 1928, Contribution à l'étude du développement et de la biologie des formes larvaires des Phlébotomes. Diss. Paris.
- BONNIER, G., 1924, Contribution to the knowledge of intra- and interspecific relationships in *Drosophila*. Diss. Stockholm.
- BROOMFIELD, P. S., 1976, A revision of the genus *Amastris* (Homoptera: Membracidae). (Bull. brit. Mus. 33(4)).
- BRUCKER, E. A., 1900, Monographie de *Pediculoides ventricosus* Newport et théorie des pièces buccales des Acariens. Diss. Lille.
- CAMPBELL, J. M., 1976, A revision of the genus *Sepedophilus* Gistel (Coleoptera: Staphylinidae) of America North of Mexico. (Mem. ent. Soc. Can. 99).
- CHAPMAN, P. J. & S. E. Lienk, 1971, Tortricid fauna of apple in New York.
- CHAUVIN, R., 1941, Contribution à l'étude physiologique du criquet pélerin et du déterminisme des phénomènes grégaires.
- COMMON names of insects, 1975, revision. (approved by the Entomological Society of America).
- DONISTHORPE, H. St. J. K., 1939, A preliminary list of the Coleoptera of Windsor Forest.
- DREYFUS, L., 1889, Über Phylloxerinen. Diss. Leipzig.
- DROST, B. & M. Schreijer, 1976, Waterkevertabel. Coleoptera aquatica, met een tabel voor de larven.
- DUPUIS, C., 1948, Nouvelles données biologiques et morphologiques sur les diptères Phasiinae parasites d'Hémiptères Hétéroptères. Diss. Paris.
- ENTOMOLOGY in the U.S.A., 1967 (A. P. Gupta, ed.)
- FEY, H., 1939, Wörterbuch der Ungeziefer-, Schädlings- und Pflanzenkrankheitsbekämpfung.
- FOLLIOT, R., 1964, Contribution à l'étude de la biologie des cynipides gallicoles (Hymenoptères Cynipoidea). Diss. Rennes.
- GENETIC aspects of host-parasite relationships, 1976. (Symp. brit. Soc. Parasit. 14).

TER OVERNAME: Die Käfer Mitteleuropas (Freude, Harde, Lohse) — alle 8 tot heden verschenen deeltjes. Prijs nader overeen te komen. Over de 3 deeltjes die nog moeten verschijnen kan een regeling worden getroffen (de reeks is namelijk slechts als een geheel bij de uitgeverij beschikbaar).

G. C. Schreijer, Pieter Pijpersstraat 14, 3812 CJ Amersfoort.